

М. Ф. Котляр, В. М. Горобець, П. П. Гай-Нижник

Монархія

МОНАРХІЯ (від грец. *μοναρχία* – єдиновладдя, єдинодержавність) – держава, главою якої є монарх; термін, що позначає форму державного правління. За монарх. форми правління влада пожиттєва і передається в порядку престолонаступництва, а не делегується монарху представн. органом влади. Розрізняють істор. типи М.: станову, абсолютну (необмежену) і конституц. (обмежену). Станова М. існувала у вигляді станово-представн. закладів: ген. штати у Франції, кортеси в Іспанії, ландтаґи у нім. князівствах тощо (у країнах Азії М. такого типу не існувало). Абсолютна М. – форма держ. правління, за якої у монарха юридично і фактично зосереджена вся держ. (законодавча, виконавча, судова) та духовна (реліг.) влада. При цьому держава досягає найвищого ступ. централізації (централізована М.), виникає розгалужений бюрократ. апарат, армія, поліція та ін. Абсолютна М. – політ. режим, що має тенденцію до встановлення контролю над усіма сферами соц. життя суспільства (єдине джерело закону – монарх). Поняття абсолютизму (або необмеженості М.) умовне, оскільки навіть найширші повноваження володаря об'єктивно обмежені певною кількістю та рівнем підготовки чиновників, специфікою комунікацій, відносинами з релігією, генезою еліт. Залежно від системотвір. критеріїв, покладених в основу порівнял. аналізу, виокремлюють різні істор. типи абсолют. М.: європ., азій., роман., герман., острівний, континентал., князів., імпер. та ін. Країною класич. абсолют. М. вважають Францію часів правління короля Людовика XIV (1643–1715). Абсолютна М. у більшості країн світу ліквідована у ході бурж. революцій. Нині у світі існує низка абсолют. М., серед яких – Ватикан, Катар, ОАЕ, Оман, Саудівська Аравія. Конституц. (обмежена) М. – форма держ. правління, за якої влада монарха обмежена конституцією. Водночас існує вибор. законодав. орган – парламент і незалежні суди. Конституц. М., що вперше виникла у Великій Британії наприкінці 17 ст. у результаті бурж. революції, існує у 2-х формах: дуаліст. і парламентарна. Дуаліст. М. – перехідна форма правління, за якої монарх зосереджує у своїх руках всю виконавчу владу, формує уряд, відповідає перед монархом, при цьому законодавча влада юридично належить парламенту. За такої М. влада монарха обмежена конституцією, проте він формально (з огляду на конституц. норми) і фактично зберігає широкі владні повноваження та є центром всієї політ. системи держави. Нині така форма правління існує в Марокко, Йорданії, Таїланді, Непалі. Парламентарна М. – форма правління, за якої відсутній дуалізм, а права монарха обмежені в усіх сферах держ. влади.

Виборна М. – специфічна форма правління, що поєднує елементи М. і республіки. Така М. нині існує в Малайзії. У наш час державами з конституц. М. є Велика Британія, Норвегія, Данія, Швеція. У деяких країнах глава держави також є і реліг. главою.

О. О. Траверсе

Давньоруська держава виникла наприкінці 9 – на поч. 10 ст. як країна з монарх. способом правління. Її попередник – Київ. князівство Аскольда – теж мав одного самовлад. князя на чолі. Перший заг.-руський князь Олег (правив 882–912) прийшов до Києва з Півночі, оголосив місто столицею держави і почав об'єднувати навколо неї племінні союзи та княжіння. Завдяки централізатор. політиці Олега Київ. Русь значно зміцніла. Проявом цього став організов. ним 907 похід на Константинополь (нині Стамбул), внаслідок якого князь отримав контрибуцію та преференції для руських купців і дипломатів у Візантії. Наступник Олега Ігор правив менш вдало: його походи на Константинополь (941, 944) завершилися невдачею, а сам він загинув, намагаючись підкорити племін. союз древлян, що ознаменувало завершення первіс. етапу збирання земель Давньоруської держави. Другий етап настав за князювання вдови Ігоря – Ольги (944–64), яка реорганізувала порядок і встановила норми стягання данини, створила опорні пункти центр. влади у землях союзів племен і княжінь, поширила адм. і суд. системи на підвладні Києву території. Цей етап завершився у перші роки князювання Володимира Святославича (978–1015), коли племінні княжіння та союзи остаточно закріпилися у складі держави, що зробило її більш згуртованою, соціально й економічно сильною, а внутр. зв'язки – більш сталими. Третій етап створення держави припав на князювання Володимира Святославича і його сина Ярослава Мудрого (1019–54). У часи Володимира Святославича князів. влада, залишаючись спадковою, стала одноосібною, адже до нього керівництво державою було здебільшого спільним. Такий порядок відновився після смерті Ярослава Мудрого. Державність Русі мала форму, властиву суспільству перехід. доби. Деякі вчені визначають її як дружинну. Панівний прошарок складався із верхівки княжих дружинників, які виконували функції елементар. апарату упр., збирали данину й чинили суд на місцях. Дружин. етап існування державності тривав до середини князювання Володимира Святославича. Історики розглядають Київ. Русь часів Володимира Свя- тославича і Ярослава Мудрого як єдиновладну, одноосібну М.: створ. відносно сталу держ. структуру, адм., податк. і судову системи (за Ярослава Мудрого введено в дію перший писем. правовий кодекс – «Руську правду»); племін. вождів на місцях замінено княжими посадниками. Однак у перші 150 р. існування Давньоруська держава залишалась не досить консолідованою, оскільки зв'язки між землями і містами на її знач. просторах були здебільшого спорадич., а місц. аристократія (донедавна племінна) схилялася до сепаратизму, який знач. мірою (але не остаточно) зумів подолати Ярослав Мудрий. Частково через це після смерті князя до влади прийшов тріумфірат його старших синів – Ізяслава, Святослава і Всеволода Ярославичів.

Співправління 2-х чи 3-х князів загалом характерне для Давньоруської держави з перших років її існування: Олег правив від імені Ігоря, Ольга допомагала у кер-ві країною своєму чоловікові Ігорю, вона ж княжувала при законному спадкоємцеві Ігоря – синові Святославу Ігоровичу. Тріумвірат Ярославичів правив до 1073, коли Святослав Ярославич усунув Ізяслава Ярославича й посів його місце. Після смерті старших братів (1078) у Києві княжував Всеволод Ярославич, до смерті (1093) він правив разом із сином Володимиром Мономахом. Далі Володимир Мономах вступив у дуумвірат з новим великим князем київським Святополком Ізяславичем. При цьому монарх. форма правління зберігалася. Характер давньоруської М. змінився у серед. 12 ст. із настанням доби уділ. роздробленості, в основі якої – процеси соц.-екон. розвитку, поява великого, насамперед княжого, землеволодіння, осідання князів Рюриковичів на землі, створення земель. династій (Мономашичі, Ростиславичі, Ольговичі та ін.). Багато хто з очільників цих династій не хотів коритися великому князю київському, а деякі з них вступали з ним у суперечку за владу. У державі змінили форму: з односіб. М. (хоча інколи й з 2-ма князями на чолі) вона перетворилася у федеративну М., коли Київ став спіл. володінням групи князів Ярославичів (нащадків Ярослава Мудрого). Вони вважали себе колектив. власниками пд. Руської землі й вимагали там частки володінь, а свої суперечки полагоджували (не завжди успішно) на заг.-руських з'їздах-«снємах». Така структура керівництва країною отримала назву колектив. сюзеренітету. Наприкінці 12 ст. зроблено спробу створити нову систему упр., для чого обрано старійшого князя (ним став владимиристо-суздальський князь Всеволод Юрійович). Як і в 11, у 12 ст. продовжувала існувати дуумвіратна форма кер-ва, але дуумвірати складали вже не окремі князі, а очільники княжих кланів. 1181–94 дуумвірат глави Ольговичів Святослава Всеволодовича і глави Ростиславичів Рюрика Ростиславича дещо стабілізував політ. й соц. становище у державі. Від поч. 13 ст. відцентрові процеси, притаманні добі роздробленості, посилилися й федеративна держава перетворилася на конфедерацію князівств при збереженні монарх. форми правління, хоча ця М. була фактично символіч. нагадуванням про старі часи. Давньоруська М. загинула під ударами кінноти монгол. хана Батия.

М. Ф. Котляр

У часи виникнення і становлення Укр. козац. держави наприкінці 1640-х – на поч. 1650-х рр. у ній утвердилася респ. форма правління, втілена у режимі партисипітар. демократії (демократії участі), за якої козаки, а також представники ін. соц. груп і верств (шляхти, посполитих і духовенства) брали активну участь у роботі ген. військ. рад і помітно впливали на напрями та зміст внутр. і зовн. політики гетьман. уряду. У наступні роки відбулася трансформація політ. режиму до авторитаризму у формі т. зв. цезаризму, тобто такого способу правління, за якого при формал. збереженні респ. устрою керівництво всіма провід. інституціями держави зосереджувалося в руках однієї особи – гетьмана Б.

Хмельницького, а далі – зародження монарх. тенденцій. Символіч. актом, що унаочнював трансформацію влад. відносин, стало «вінчання» Б. Хмельницького на гетьманство, здійснене на поч. 1649 єрусалим. патріархом Паїсієм у стінах Софій. собору в Києві. Ін. символіч. проявом розвитку монарх. прагнень у роки гетьманування Б. Хмельницького було використання ним титулу, що засвідчував Божественне походження влади: «Богдан Хмельницький, Божою милістю гетьман...». Аналог. мотив звучав з уст гетьмана і під час переговорів з польс. комісарами у лютому 1649: «...мі то Бог дав, жем єсть єдиновладцем і самодержцем руським». Навесні-влітку 1651 Ген. військова канцелярія зробила спробу усталено запровадити до гетьман. титулу форму «Божою милістю». Одночасно від 1650 Б. Хмельницький виношував плани заснування влас. правлячої династії, для чого домігся одруження свого сина і спадкоємця Т. Хмельницького з донькою молдов. господаря В. Лупу. Після смерті старшого сина Б. Хмельницький прагнув закріпити передачу влади в Україні молодшому синові Ю. Хмельницькому через рішення старшин. козац. ради (весна 1657) та визнання законності такого кроку з боку рос. царя Олексія Михайловича і польс. короля Яна II Казимира Ваза (переговори з комісаром короля С.-К. Беневським у квітні 1657 та відправка укр. посольства на чолі з Ф. Коробкою до Москви у травні 1657). Прихід до влади восени 1657 І. Виговського через ламання усталеного Б. Хмельницьким порядку передачі влади посилив респ. тенденції у розвитку держ. системи козац. України. Проте в умовах загострення сусп. протистояння у державі, що неминуче провокувало формування в суспільстві потреби в уособленні верхов. влади в одній керів. особі як засобі толерування розшарованих сусп. верств і груп, оточення І. Виговського розробило плани утримання влади у родині Виговських. З цією метою на вальний сейм 1659 у Варшаві, що мав ратифікувати Гадяц. договір 1658, гетьман. уряд направив вимогу, щоб після смерті І. Виговського владу в Україні успадкував без виборів його брат Данило, а ін. брат Костянтин також без проведення виборів став би його наступником у ранзі «польного» гетьмана. Згодом прагнення до трансформації вибор. гетьман. влади у спадкову знайшло прояв у політич. гетьманів Д. Многогрішного, І. Самойловича, І. Мазепи, кожен із яких ще за життя прагнув визначити свого наступника. Навіть правобереж. гетьман П. Дорошенко, котрого дослідники називають найбільшим козац. традиціоналістом, не лише домагався собі довіч. гетьманства, а й прагнув здобути право передати владу своєму нащадку; крім того, виношував наміри стати «уділ. князем». У 2-й пол. 18 ст. плани щодо запровадження в Україні монарх. форми правління через заснування династії Розумовських стали для уряду рос. імператриці Катерини II однією з підстав для ліквідації гетьман. інституту загалом.

В. М. Горобець

Як політ. та ідеол. теорія і доктрина, специфіч. укр. варіант націонал-консерватизму (див. Консерватизм) монархізм український (М. у.) розроблений у 1920-х рр. В. Липинським, який називав цю теорію «укр. гетьман. націоналізмом». Згодом він набув вираз. організац.-

практ. рис у формі Гетьман. руху – громад.-політ. націонал-консерватив. течії прихильників відновлення собор. Української Держави як дідовичного гетьманату родини Скоропадських. М. у., що існував у 20 ст. в Україні та за її межами, ідеологічно ґрунтувався на політ. теорії В. Липинського, організаційно брав виток певною мірою від групи «Вільна Україна», Укр. інформ. комітету Союзу визволення України, а також від теор. засад й політ. практики Української демократично-хліборобської партії (УДХП) й істор. факту існування 1918 Української Держави (Гетьманату). В еміграції В. Липинський разом із однодумцями (С. Шеметом, О. Скорописом-Йолтуховським, Д. Дорошенком, М. Кочубеєм, А. Монтрезором, Л. Сідлецьким, М. Тимофіївим та ін.) дав поштовх до практич. відродження укр. монарх.-гетьман. руху. Його провідниками стали політ. організації, утворені й керовані В. Липинським – Український союз хліборобів-державників (УСХД), Братство українських класократів-монархістів, гетьманців; і гетьманом П. Скоропадським – Гетьманців-державників Союз (СГД), Укр. гетьман. організація Америки та ін. Ще 1911 В. Липинський рішуче виступав проти участі українців у демократ. русі в Рос. імперії та закликав їх до здобуття влас. самост. держави з можливим монарх. устроєм. Найбільш ймовір. претендентами на укр. престол він вважав сина нім. імператора Вільгельма II – Йоахіма та сина австро-угор. імператора Франца-Йосифа – Франца-Фердинанда. З ініціативи В. Липинського 1912 у Львові створ. Укр. інформ. комітет (голова – Р. Залозецький-Сас, секр. – А. Жук), що підготував низку інформ. видань про Україну іноз. мовами (зокрема брошуру В. Липинського «600-літня боротьба українського народу за політичне визволення»). У тому ж році у Кракові він написав «Меморіал до Українського [Інформаційного] Комітету про наше становище супроти напруженої політичної ситуації в Європі», у якому заявив, що укр. нація має право на вільне та незалежне нац. і політ. життя на влас. тер., Україна повинна бути незалеж. державою у межах своїх етногр. кордонів, форма правління – конституц. М. (евентуальна справа династії – нім., австро-угор. чи, можливо, навіть рос. – повинна залежати від укр. конституанти і становища Європи). Ця укр. конституц. М. могла перебувати й під протекторатом Рос. або Австро-Угор. імперій і зобов'язувалася зберігати повний нейтралітет щодо цих держав. Розпочати й очолити нац.-визв. війну мав «Союз українських державників (імперіалістів)», сформов. із чл. Союзу визволення України. 1912–13 В. Липинський намагався активізувати діяльність «Вільної України» та Укр. інформ. комітету, проте невдовзі діяльність самостійників у Галичині дискредитували галиц. «автономісти». У підрос. Україні самостійниц. ідеї також не були сприйняті укр. політ. колами, що сповідували соціаліст.-демократ. й автономіст. ідеї. Тому 1917–18 В. Липинський, як один із лідерів УДХП і автор її програми, заради утвердження ідеї самостійності та згуртування навколо неї широких суспільно-політ. кіл і свідомого громадянства на певний час відійшов від поширення ідеї укр. держ. монархізму. 29 квітня 1918 П. Скоропадський отримав владу в Україні внаслідок держ. перевороту, а делегати Всеукр. з'їзду хліборобів проголосили його гетьманом України. У день перевороту, готуючи для П. Скоропадського проекти «Грамоти до всього Українського Народу» та Законів «Про тимчасовий державний устрій України»,

правознавець О. Палтов підготував і проект утворення Української Держави у формі Князівства Київського і Королівства Галицького. Однак П. Скоропадський відкинув будь-які спроби абсолютизації влади, оскільки вважав свою диктатуру тимчасовою – лише до стабілізації політ. й фінанс.-екон. становища в країні. Після цього демократично обраний Сойм (парламент) мав визначити держ. устрій Української Держави та форму правління в ній. З падінням Української Держави у формі Гетьманату П. Скоропадського й встановленням у Києві респ. влади та відновленням УНР В. Липинський (на той час – укр. посол у Відні) повернувся до думки щодо вироблення теорії монарх. ладу в Україні. Він залишив посаду посла УНР в Австрії і 1920 заснував у Відні УСХД, а 1921 вийшов з УДХП (разом із С. Шеметом). В. Липинський не вірив, що укр. демократія може консолідувати націю та побудувати незалежну державу, гостро критикував респ. провідників УНР, їхнє аморфне бачення форми й моделі укр. державності, а також уявлення про те, що народ може демократ. методами сприяти розбудові України (народ ніколи не буває кращий і розумніший від своїх провідників і не може вирішити того, чого вони самі вирішити не можуть). Аналізуючи період існування Української Держави у 1918, В. Липинський виокремив 2 гол. ознаки слабкості становлення нації: виборність і залежність від чужих держав, тому оптимальною моделлю держ. устрою в Україні вважав спадк. М., уособлену у формі дідовичного Гетьманату. У майбут. гетьман. Українській Державі він передбачав надання сусп. класам автоном. самоврядування, як і її адм.-тер. одиницям – автоном. Землям (включно із меншими складовими – повітами, волостями, с-щами тощо). М., що стояла над всіма сусп. класами і не була диктатурою жодної партії чи касти, була б зацікавлена в тому, щоб забезпечити кожному з них спроможність для самоорганізації та найширшого розвитку усіх продуктив. здібностей. Монарх як уособлення єдності укр. нації та землі мав носити титул «Гетьмана Всієї України: Правобічної, Лівобічної, Сіверської, Слобідської, Кубанської, Військ Запорозьких і Чорноморських та Великого Князя Київського, Галицького і Володимирського, Подільського, Волинського, Холмського, Берестейського, Турово-Пинського, Чернігівського і Всея Малия Руси». Таким чином, територ. межі та кордони майбут. гетьман. собор. Української Держави охоплювали не лише тер. колиш. Гетьманату 1918, УНР чи незалеж. України кін. 20 – поч. 21 ст., а й Холмщину (нині Польща), усю Сіверщину та Слобожанщину (нині частково РФ), Берестейщину і Турово-Пінщину (нині Білорусь), а також Кубань і Чорноморщину (нині РФ). Крім того, через князів. і гетьман. титули історично майбутня Українська Держава укорінювалася не тільки правонаступницею Війська Запорозького чи Гетьманщини козац. часів, а й давньої князів.-королів. Русі. Одним із гол. питань, що відразу ж постало перед засн. УСХД і стосувалося ідейно-політ. засад та організації М. у., було питання династії. Осн. кандидати – представник гетьман. роду П. Скоропадський і онук австро-угор. імператора Франца-Йосифа В. фон Габсбург-Лотрінген (Василь Вишиваний). Зрештою представники УСХД зупинилися на кандидатурі П. Скоропадського, і 8 травня 1920 у Берліні сторони підписали відповідну угоду. Формально П. Скоропадський вступив до УСХД на заг. підставах 6

листопада 1921, коли склав присягу «служити ідеї Української Трудової Монархії, побудованої на співпраці і співдружності автономних і самозорганізованих українських класів і українських земель, об'єднаних в одну Націю і в одну Державу». Незважаючи на те, що В. Липинський був переконаним прихильником монарх. ладу, він рішуче відкидав абсолютист.-монарх. режими та називав їх «спадк. диктатурами». На його думку, існують 2 способи персоніфікації політ. ідей: диктатура та М. При диктатурі ідею персоніфікує людина, яка піднялася завдяки своїм заслугам і здібностям; при М. – людина і рід, який має істор., традиц. право для цієї персоніфікації. Диктатор править самодержавно і безвідповідально, монарх – через признач. на це людей, які відповідають перед ним і перед тими, ким вони правлять. Свою концептуал. ідеол. теорію укр. монарх. націонал-консерватизму В. Липинський почав викладати 1919 у фундаментал. пр. «Листи до братів-хліборобів», яку частинами друкували у неперіод. органі УСХД «Хліборобська Україна» (перший зшиток виданий 1920 у Відні). Особливість і позитив. елемент нац. консерватизму В. Липинського – ідея політ. інтеграції як засобу творення незалеж. нац. держави. Нація у теорії націонал-консерватизму – усі громадяни держави, споріднені спіл. традиціями, історією, культурою, держ.-етногр. тер. і суспільно-політ. організацією та державою. Тому важливе місце у його концепті укр. націонал-консерватизму посідає ідеологія, тісно переплетена із традиціоналізмом, історією укр. державності, політ. елітаризм (аристократизм) у поєднанні з особливою шаною до етич. культури хлібороб. спільноти. Через «класократію» у формі дідовичного гетьманату (монарх. устрій держави) В. Липинський висунув альтернативу як «демократії», так і «охлократії». При цьому класократія слугує не лише засобом організації (консолідації) нації, але й методом забезпечення (а не заперечення) громад.-сусп. свободи. 4–8 червня 1922 у м. Райхенау (Австрія) на нараді чл. укр. хлібороб. організацій, у якій взяли участь представники УСХД, Союзів хліборобів України у Німеччині, Румунії, Польщі та Групи укр. хліборобів у Болгарії, ухвалено рішення про необхідність об'єднання укр. хлібороб. організацій. Для реалізації цієї мети скликано З'їзд хлібороб. організацій, який обрав головою Центр. управи об'єднаних хлібороб. та ін. класових організацій (від 1927 – Гетьман. управа) І. Леонтовича. Спочатку чл. гетьман. організацій були переважно емігранти з Наддніпрянщини, починаючи від 1921 вони з'явилися у Німеччині, Польщі, Болгарії, Чехо-Словаччині та Румунії. Від серед. 1920-х рр. закон. гетьманом-монархом України П. Скоропадського визнали січові організації у США та Канаді, які 1934 реорганізовано у Союз гетьманців-державників Пн. Америки і Канади (гол. обозний – М. Гетьман, друк. орган – г. «Український робітник»). Постали нові об'єднання – Організація укр. робітників-класократів у Канаді та Союз гетьманців-державників «Плуга і Меча» в Аргентині. Гетьман. осередки з'явилися й на укр. землях, що перебували у складі Польщі, зокрема 1926 створ. Гетьман.-монарх. організацію галиц. інтелігенції. У Великій Британії 1932–34 група гетьманців видавала інформ. бюл. «Investigator». 1925 Рада присяжних УСХД урочисто проголосила П. Скоропадського головою дідовичного монаршого роду, 1926 його син Д. Скоропадський погодився продовжити династію та у майбутньому

очолити Гетьман. рух. 1927 П. Скоропадський і В. Липинський підписали угоду про створення Гетьман. управи об'єднаних укр. хлібороб. та ін. класових організацій. Головою управи признач. М. Кочубей, її чл. – О. Скоропис-Йолтуховський і А. Монтрезор (усі – чл. Ради присяжних УСХД). Відтак Рада присяжних ставала свого роду ідеол. центром УСХД, а Гол. управа – виконав. і керів. центром Гетьман. руху. У різний час до Гетьман. управи входили також В. Залозецький-Сас, О. Назарук, Б. Гомзин, Д. Скоропадський, С. Лощенко. Концепція В. Липинського передбачала, що влада гетьмана буде обмежена політ. (Радою присяжних) і виконав. (Гетьман. управою) органами, а контролюватиме його дії та скеровуватиме їх гетьман. організація «орден. типу», якою В. Липинський вважав УСХД. Саме цей провідниц. дуалізм спричинив конфлікт між таборами «теоретиків» і «практиків», внаслідок якого 1930 В. Липинського практично ізольовано від будь-яких важелів впливу в Гетьман. русі. У відповідь він разом із нечислен. прихильниками заснував нову організацію – Братство укр. класократів-монархістів, гетьманців. Його ідеологія не відрізнялася від поперед. програм. засад УСХД, лише питання вибору династії відкладалося до скликання Укр. установ. зборів з відродженням Української Держави. Після смерті В. Липинського 1931 у «Збірнику Хліборобської України» вміщено Комунікат, у якому наголошено, що Братство перебирає на себе монарх. традиції як його духовну спадщину, проте невдовзі воно припинило своє існування. 1932 на вимогу батька Д. Скоропадський залишив фахову працю інж. і повністю присвятив себе укр. справі, 16 травня 1933 у день свого 60-річчя П. Скоропадський урочисто проголосив його своїм правонаступником. Окрім відповідності ідеям монарх. гетьманства, цей крок мав важливе внутр.-організац. значення, адже Д. Скоропадський уособлював примирення в обох таборах гетьманців. 1937 Рада присяжних прийняла рішення про розпуск УСХД, натомість гетьман. центр оголосив про створення нової організації – СГД. Самоідентифікація Гетьман. руху, його ідеол. і теор. обґрунтування та організац. оформлення відбувалися у склад. міжвоєн. період. Наявність різнополяр. політ. таборів у середовищі укр. еміграції породжувала труднощі на шляху пошуку компромісів і консолідації самостійн. сил. Відсутність єдиного репрезентанта укр. справи не дозволяла розраховувати на рівноправне й перспективне партнерство з урядами європ. країн і давало останнім можливість використовувати різні укр. групи для реалізації влас. геостратег. планів. 1937–38 з метою підтримання гетьманців та усіх українців-державників і долучення до керівництва монарх. рухом Д. Скоропадський з ініціативи батька відвідав укр. емігрант. громади у США та Канаді. Ця подорож відіграла значну роль у справі єднання українців у діаспорі, зростання СГД і зміцнення його впливу. Так, О. Назарук успішно засновував нові Гетьман. Січі у Пн. Америці, колиш. військ. міністр УНР О. Шаповал разом із колиш. чл. Директорії УНР О. Андрієвським (приєднався до Гетьман. руху в еміграції) стали співорганізаторами 4-х гетьман. Летун. шкіл. Д. Скоропадський також досягнув угоди з урядом Канади щодо створення військ. формувань з українців у резерві канад. армії. З приходом до влади у Німеччині націонал-соціалістів діяльність СГД ускладнилася, фактично легал. заходи Гетьман. руху в цій країні за часів нацизму проводила Укр. громада

(майже повністю підпорядк. впливові СГД). Політика А. Гітлера була відверто спрямована на розпалення європ. війни, тому навесні 1939 П. Скоропадський, щоб за будь-яких умов завершення вже неминучої світ. війни забезпечити прихильність переможців до укр. визв. справи й зберегти провід Гетьман. руху по обидва боки ворогуючих сторін, відіслав Д. Скоропадського до Лондона. 1944 П. Скоропадський затвердив розроблені Гетьман. радою «Норми про спадковість Гетьманської Влади й Гетьманської Булави у Вищому Проводі Гетьманського Руху і в Українській Державі», що регламентували порядок спадк. гетьманування у роді Скоропадських по чол. і жін. лініях. Документ офіційно оформив нерозрив. держ.-правовий зв'язок між Українською Державою 1918 та майбут. незалеж. Україною. Після смерті П. Скоропадського внаслідок поранення під час бомбардування його вдова Олександра 29 червня 1945 перебрала на себе функції регента, а 14 вересня створила Регент. раду, однак вже 1948 розпустила її та передала спадкові права і обов'язки гетьман. булави та керівництво Гетьман. рухом Д. Скоропадському. Відтак вплив Гетьман. руху знову почав зростати. 1951 у Канаді з'явився новий часопис СГД «Наша Держава», згодом – «Батьківщина». Особл. популярності набула «Батьківщина» (від 1980-х рр. – місячник), яка від поч. перебудови у СРСР почала з'являтися й в Україні (до 1995 часопис видавав у Торонто М. Королишин, загалом вийшло 1774 числа). Відновила свою діяльність гетьман. організація у США після її припинення під час війни (у зв'язку зі звинуваченням у співпраці з нацистами). Спадкоємцем СГД у США стала Укр. гетьман. організація Америки. Серед її лідерів – М. Сіменович, П. Запорожець, В. Бачинський. Зросла чисельність СГД в Австралії, Бразилії, Аргентині. Важливим поштовхом до активізації гетьман. організацій у їхньому ідей. спрямуванні у післявоєн. світі став з'їзд СГД, проведений 1950 у Німеччині. Д. Скоропадський також брав участь у всезаг. організації емігрант. суспільно-політ. життя українців, зокрема 1949–57 був почес. головою Союзу українців Британії, тісно спів-працював із Закордон. частинами ОУН (товаришував із С. Бандерою). Після несподіваної смерті Д. Скоропадського в Лондоні 23 лютого 1957 за нез'ясов. обставин згідно з підписаними гетьманом П. Скоропадським «Актами про дідичність Гетьманської Влади та порядок правопереємства в нашому Роді на принципі Старшинства» обов'язки очільника Гетьман. руху та СГД взяла на себе його старша дочка М. Скоропадська-Монтрезор. Перший Всегетьман. конгрес, проведений у липні 1958 в м. Детройт (шт. Мічіган, США), одноголосно ухвалив істор. постанову: «1. Акт перебрання прав і обов'язків Старшого в Роді Скоропадських її Світлістю Гетьманівною Марією, як первородною Дочкою Гетьмана Павла, у відповідності з правними нормами й традицією Гетьманського Руху, становить нове свідоцтво у здійснюванні засади дідичення Верховної Влади Родом Скоропадських, яку то посаду Делегати Всегетьманського Конгресу прирікають свято й невідступно оберігати, як непорушний постулат і дороговказ у своїй діяльності, в цілях перенесення в Україну для остаточного тріумфу». Водночас делегати Конгресу, стурбовані хворобою М. Скоропадської-Монтрезор і відсутністю в гетьман. роді нащадків чол. статі, що зі смертю Д. Скоропадського призвело до частк. занепаду Гетьман. руху, постановили: «2. Порядок

спадкового переємництва прав на Гетьманську Булаву і обов'язків Старшого в Роді Скоропадських, відповідно до т. 5 вищезгаданих "Норм про спадковість..." з дня 12-го грудня 1944 р., по її Світлості Гетьманівні Марії шириться за принципом старшинства на Ясновельможних Гетьманівен: ЄЛИСАВЕТУ, ОЛЕНУ, ОЛЕКСАНДРУ і, за відсутністю у Неї дітей, на Гетьманівну ІРИНУ із задержанням пріорітету за нащадками чоловічої статі». Відповідно до ухвалених документів, після смерті М. Скоропадської-Монтрезор 12 лютого 1959 її обов'язки перейшли до Є. Скоропадської-Кужим. Ще у період поїздки Д. Скоропадського до США та Канади і протягом його життя у Великій Британії вона частково перебрала на себе керівництво гетьман. організаціями в окупов. країнах Європи. Зі смертю Є. Скоропадської-Кужим 26 лютого 1976 Гетьман. рух почав повільно занепадати, оскільки остання донька гетьмана П. Скоропадського – О. Скоропадська-Отт, яка до своєї смерті 4 серпня 2014 мешкала у Швейцарії, не виявила прагнення активно займатися політ. діяльністю, а звернула увагу та зусилля насамперед на зібрання і збереження документал. матеріалів про життя та діяльність гетьман. родини в еміграції. Проте саме під час її номінал. перебування на чолі Гетьман. руху розроблено оновлену концепцію побудови монарх.-гетьман. Української Держави. У 2-й пол. 20 ст. гетьманці жили в умовах очікування ядер. сутички між СРСР і США, поразки СРСР у 3-й світ. війні та, як наслідок, здобуття Україною державності. Провідники Гетьман. руху ще з 1950-х рр. вважали, що повоєнна Україна, в якій переважає консервативно-селян. насел., позитивно сприйме гетьман. ідеї. 1978 у Нью-Йорку опубл. проект «Конституційних основ Української Держави у світлі програмових засад Гетьманського Руху» (серед авторів – В. Гришко, Д. Левчук), у якому укр. консерватори-монархісти оприлюднили своє бачення держ. моделі майбут. незалеж. України. У вступ. передмові до вид. («Історичні узагальнення Гетьманства») секр. і чл. президії ради Гетьман. руху Б. Коваль розкритикував капіталіст. й соціаліст. системи та зауважив, що ці ідеології прагнуть набути ознак світ. рухів, мають на меті стерти нац. межі та держ. кордони задля інтернаціоналізації (або глобалізації) світу. Сенсом новіт. (модер.) гетьманства він визначав потребу «позбутися минулих державотворчих неуспіхів і поставити перед нашими очима і перед очима кожного українського покоління тверде, ясне і постійне стремління будови власної держави». Упорядкування новіт. незалеж. Української Держави можливе тільки під владою гетьмана, влада якого є не самодерж., а обмеженою конституцією. В основу укр. законодавства будуть покладені дві основоположні засади – праця і власність, а розвиток громад. життя залежатиме від представництва всього насел., що впорядковує і визначає всі відносини через представниц. орган (Сойм). Ідеал. формацією гетьманці вважали укр. державність, побудовану за принципами традиціоналізму, труд. М. і класократії. Це був своєрід. теор. і практ. підсумок діяльності Гетьман. руху, в якому представники його інтелектуал. ядра об'єднали ідеї В. Липинського 1920-х рр., що до того часу вже стали класикою й основою монарх. теорії укр. консерватизму, з новіт. ідеол. доробками та практ. баченнями укр. державності гетьманцями кін. 1970-х – поч. 1980-х рр.

Фотоілюстрації

Рекомендована література

1. Данте А. Монархия / Пер. с итал. Москва, 1999;
2. Солоневич И. Л. Народная монархия. Москва, 2003;
3. Савельев М. Ю. Монархия как форма самоопределения личности. Российский опыт становления феномена «сакральное». К., 2007.
4. Мавродин В. В. Образование Древнерусского государства. Ленинград, 1945;
5. Рыбаков Б. А. Киевская Русь и русские княжества XII–XIII вв. Москва, 1982;
6. Толочко П. П. Древний Киев. К., 1983;
7. Котляр Н. Ф. Древнерусская государственность. С.-Петербург, 1998.
8. Дорошенко Д. Гетьман Петро Дорошенко: Огляд його життя і політичної діяльності. Нью-Йорк, 1985;
9. Верба І. В. Ідея спадковості влади в Українській козацькій державі (друга половина XVII – XVIII ст.) // Укр. козац. держава: витоки та шляхи істор. розвитку. К., 1991;
10. Липинський В. Україна на переломі 1657–1659 (замітки до історії українського державного будівництва в XVII-ім столітті) // Липинський В. Твори. Т. 3. Філадельфія, 1991;
11. Оляничин Д. Пункти Івана Виговського українським послам на Варшавський сейм 1659 року // Зап. НТШ. 1991. Т. 222;
12. Смолій В. А., Степанков В. С. Богдан Хмельницький: Соц.-політ. портрет. К., 1995;
13. Степанков В. С. Проблема становлення монархічної форми правління Богдана Хмельницького (1648–1657 рр.) // УІЖ. 1995. № 4;
14. Смолій В. А., Степанков В. С. Українська національна революція XVII ст. (1648–1676 рр.). К., 1999;
15. Горобець В. Еліта козацької України в пошуках політичної легітимації: стосунки з Москвою та Варшавою, 1654–1665. К., 2001;
16. Його ж. Влада та соціум Гетьманату: Дослідж. з політ. і соц. історії ранньомодер. України. К., 2009.
17. Кочубей М. Думки гетьманця // Хлібороб. Україна. Відень, 1920–21. Кн. 2, зб. 2, 3, 4;
18. Липинський В. Комунікат // Діло. 1930, 30 верес.–9 жовт.;
19. Заповіт Ясновельможного Пана Гетьмана Павла // Січ. Чикаго, 1933. Ч. 24;

20. Позиції, перспективи і завдання Гетьманського Руху в світлі матеріалів З'їзду СГД Німеччини і Австрії від 17–18 грудня 1950 року. Авгсбург, 1951;
21. Липинський В. Листи до братів-хліборобів. Нью-Йорк, 1954;
22. Конституційні основи Української Держави у світлі програмових засад Гетьманського Руху (проект). Нью-Йорк, 1978;
23. Королишин М. Гетьманські Січі в Канаді й Америці // Батьківщина. Торонто, 1991, лип.–серп.;
24. Гай-Нижник П. П. Монархічна Україна: яку державну модель передбачали побудувати в Україні гетьманці у другій половині ХХ століття // Гілея. 2012. Вип. 61;
25. Його ж. В. Липинський та УДХП в теорії і практиці українського державотворення і політичного націонал-консерватизму (1900–1920 рр.) // Там само. 2018. Вип. 129;
26. Його ж. Становлення теорії українського націонал-консерватизму і гетьманського монархізму у ХХ ст.: Вільна Україна, УІК-СВУ, УДХП, УНГ, УСХД, СГД (Гетьманський рух) // Україна ХХ ст.: суспільно-політ. моделі нац. держави (державниц. ідеологія та програмні засади провід. укр. політ. партій і громад.-політ. об'єднань). К., 2018.

Бібліографічний опис:

Монархія / М. Ф. Котляр, В. М. Горобець, П. П. Гай-Нижник// Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. – К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2019. – Режим доступу: <https://esu.com.ua/article-69779>

2001-2025 © Ця енциклопедична стаття захищена авторським правом згідно з чинним законодавством України ([докладніше](#)).